

Малиш Л. О.

ОСВІТНІЙ РІВЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ВИМОГ РИНКУ ПРАЦІ

Стаття становить спробу розгляду відповідності освітньо-кваліфікаційного рівня української молоді актуальним вимогам ринку праці. Авторка детально аналізує основні характеристики освітньої кваліфікації молодих українців (розподіл за освітньо-кваліфікаційними рівнями та напрямками підготовки) та окреслює можливості їх успішної професійної самореалізації. Значну увагу в статті приділено з'ясуванню оцінки молоддю потенціалу освіти як джерела поліпшення свого статусу на ринку праці.

Ключові слова: освіта, ринок праці, молоддь.

Проблеми освітньої галузі є предметом жвавих дебатів, мабуть, ще із часів відокремлення України від СРСР. Показники, які характеризують освітній рівень населення й, зокрема, його наймолодшої частини сприяють радше загостренню полеміки, ніж її припиненню.

Так, доволі стрімке зростання кількості студентів ВНЗ, їх нерівномірний розподіл за спеціальностями викликає низку питань як щодо якості підготовки майбутніх фахівців, так і стосовно їхньої подальшої професійної кар'єри¹. Дійсно, самі собою показники, які фіксують освітні характеристики молодих людей, дають змогу говорити лише про формальний бік справи, залишаючи поза увагою те, як почувають себе на ринку праці кадри із певним рівнем кваліфікації. Водночас, є очевидним, що ефективне проведення освітніх реформ і, зокрема, визначення пріоритетів як стосовно напрямків підготовки майбутніх фахівців, так і щодо їхньої кількості в межах різних освітньо-кваліфікаційних рівнів, без визначення міри гармонійності цієї взаємодії є принаймні проблематичним, оскільки при цьому втрачається відправна точка для визначення їх вектору.

Наразі можемо констатувати, що існує доволі незначна кількість розвідок із проблематики, присвяченої відповідності рівня підготовки вітчизняних спеціалістів вимогам сучасного ринку праці. Так, у студіях О. Іващенко проаналізовано явище роботи не за фахом [2;3;4] та під час опитування Омнібус-2007 ІС НАНУ [5] було визначено налаштування населення України щодо підвищення кваліфікації та оцінку рівня освіти, що вимагався поточною зайнятістю. Однак, загалом можемо відзначити наявність численної кількості «білих плям» у розгляді можливості реалізації освітнього потенціалу населення й,

зокрема, його наймолодшої частини на ринку праці.

Отже, метою цієї статті є з'ясування того, наскільки сучасний український ринок праці здатний дати можливість самореалізації фахівцям із різним освітньо-кваліфікаційним рівнем та оцінка потенціалу додаткової освіти як джерела подальшого поліпшення статусу молодих людей на ринку праці.

Висновки, подані в статті, базуються на даних двох опитувань «Перехід від освіти до роботи», проведених КМІС у 2007 р. Вибірка досліджень є репрезентативною для тієї частини населення України віком від 15 до 34 років, яка залишила безперервну освіту протягом 2001–2006 років. Кількість опитаних за загальнонаціональною вибіркою – 4123 особи (2108 молодих людей, опитаних на замовлення Світового банку та 2015 молодих людей, опитаних на замовлення Європейської освітньої фундації). До масивів даних застосована процедура зважування за кількістю потенційних респондентів у відібраному для опитування домогосподарстві. Оскільки переліки запитань, використаних у вказаних дослідженнях, не повністю збігаються, в окремих випадках було здійснено аналіз даних лише одного зі вказаних опитувань.

Загальна характеристика освітнього рівня української молоді

Розглядаючи освітній рівень української молоді, звернемося спочатку до розподілу респондентів за освітньо-кваліфікаційними рівнями. Для його коректного визначення варто дотриматися вимоги надання рівної можливості (у даному випадку, звичайно, теоретичної) усім респондентам досягти максимально високого рівня за

¹ Ґрунтовніший розгляд цієї проблематики міститься у [1].

освітньою шкалою¹. Ураховуючи те, що віком початку навчання в Україні вважається 6 років, тривалість циклу повної загальної середньої освіти складає 11 років², та циклу отримання повної вищої освіти з дипломом магістра – 6 років³, маємо вік у 23 роки як такий, на момент досягнення якого більша частина респондентів отримала вищу освіту. Для більшої точності в розрахунках додамо до цієї цифри ще два роки. Це пояснюється тим, що, по-перше, до вибірки потрапили респонденти, які завершили навчання у 2001–2006 рр., а не у 2007, в якому проводилось опитування (перший з додаткових років). По-друге, певна кількість респондентів народилась в кінці року, тому почала навчання на рік пізніше однопітків (за роком народження) і мала завершити навчання, фактично, на рік пізніше. Також додання двох додаткових років буде покривати й термін військової служби в чоловіків. Відповідно, відберемо для подальшого вивчення лише вікову когорту народжених у період з 1972 по 1982 рр. Дані щодо розподілу за освітньо-кваліфікаційними рівнями респондентів цієї вікової когорти містяться в таблиці 1.

Таблиця 1. Рівень освіти української молоді (1972–1982 р. н.)

	Початкова освіта	Неповна середня освіта (з ПТУ)	Неповна середня освіта	Повна середня освіта	Повна середня освіта (з ПТУ)	Неповна вища освіта (з базовою вищою)	Повна вища освіта (з науковим ступенем)	Немає відповіді	N
Кількість осіб, %	–	0,6	0,6	1,8	9,4	24	52	11,6	1369

Можемо побачити, що найрозповсюдженіша освітня стратегія – та, яка має на меті отримання вищої освіти, причому саме повної вищої освіти: кількість осіб, які мають неповну та базову вищу освіту є майже такою самою, як і в загальному розподілі молоді за рівнями освіти – вона складає лише 24 %. Відзначимо, що кількість випускників технічного, медичного, педагогічного, художнього й т.п. училища / коледжу становить 15,7 % серед респондентів зі вказаної вікової категорії, а бакалаврів інституту, універси-

тету, академії – 8,3 %. Натомість, кількість осіб, які мають повну вищу освіту, зросла до 52 %. Ця освітня категорія переважно складається з осіб, що мають диплом спеціаліста – 45,7 %, власників диплому магістра лише 5,6 % в загальному розподілі респондентів.

Водночас, попри те, що молодь надає достатньо великого значення отриманню диплому про вищу освіту, усе ж існують сумніви в тому, що основною мотивацією для вибору такої освітньої стратегії є вимоги ринку праці. Це твердження отримує додаткове підкріплення й після аналізу даних про те, скільки осіб із тих, які вже мають певні документи про освіту, продовжують навчання, та якими є причини, через які відбувається повернення до системи формальної освіти.

Так, після першого ж припинення навчання більшість респондентів (1972–1982 р. н.) тяжіє до того, щоби не повертатися до нього знову (в середньому близько 80 %).⁴ Водночас, частка респондентів, які поверталися до формальної освіти (як на момент опитування, так і раніше) залежала від їхнього актуального рівня освіти: найменша мотивація до повернення до навчання була в осіб, які завершили ПТУ та мали повну загальну середню освіту: 84,6 % з них не поверталися до формальної освіти після першого її припинення. Так само невисокою вона була й у осіб, які мали лише атестат про повну загальну середню освіту – серед них 80 % не поверталися до продовження освіти.

Найвища мотивація до продовження навчання була в осіб, які мали неповну середню освіту (37,5 % респондентів із цієї категорії) та неповну середню освіту із ПТУ (33,3 % респондентів із цієї категорії). Хоча також слід відзначити, що й серед осіб, які мали найвищий рівень освіти – повну вищу – поверталися до її продовження 13,8 % респондентів.

Відповідно, можемо зробити висновки про те, що вимоги ринку праці до рівня освіти респондентів є такими, що «освітнім мінімумом» є повна загальна середня освіта, хоча водночас, очевидно, існують певні перспективи й для фахівців із високим освітнім рівнем, що засвідчує не така вже й мала частка осіб із повною вищою освітою, які поверталися до продовження освіти. Вона майже не відрізняється серед тих, хто має освітньо-кваліфікаційний рівень магістра (14,4 %) та спеціаліста (13,1 %).

Однак, ми не можемо сказати, що значення певного освітнього рівня для виконання роботи визначається лише її змістом. Хоча загалом се-

¹ Ця сама ідея використовується і при розрахунку показника GER (Gross enrolment ratio), який становить повну кількість осіб на певному освітньому рівні, незалежно від їх віку, виражену як відсоток до загальної кількості осіб у віковій категорії, що відповідає цьому рівню освіти [6, с. 409].

² Фактично, сама ідея 11-річного навчання має на увазі його початок у 6 років, оскільки навіть у випадку переведення частини дітей, що вступили у школу в 7-річному віці на 11-річне навчання «пропускався» четвертий клас. Тобто закінчення навчання у школі в обох випадках відбувалось у однаковому віці.

³ У цьому випадку ми беремо для підрахунку максимальну кількість років навчання за циклом повної вищої освіти, який може містити і дворічну магістратуру.

⁴ Під припиненням навчання в цьому випадку мається на увазі його завершення або переривання терміном 1 рік або більше (крім випадків серйозної хвороби, декретної відпустки, військової повинності, академічної відпустки або очікування атестату / диплому, який дозволив би перейти до навчання на вищому рівні).

ред причин повернення до формальної освіти після її переривання респонденти відзначали переважно усвідомлення важливості освіти (43 % опитаних) та бажання мати диплом (25,4 % опитаних), можемо припустити, що респонденти розглядають важливість освіти радше з інструментальної точки зору (тобто знову-таки з огляду на потребу отримати диплом). Так, із цієї категорії осіб лише 5,5 % вважають, що вимоги до роботи, яку вони мають виконувати, є вищими за той освітній рівень, яким вони володіють¹.

Підсумовуючи, можемо відзначити, що рівень освіти української молоді є достатньо високим. Так, розподіл за рівнями освіти в межах вікової когорти 1972–1982 р. н. дає нам змогу говорити про те, що панівною освітньою стратегією цієї категорії населення є орієнтація на повний цикл вищої освіти, переважно на рівень спеціаліста – такий рівень освіти має приблизно половина респондентів. Водночас, популярність означеної освітньої стратегії не стимулює молодь, що має нижчий освітньо-кваліфікаційний рівень, активно його підвищувати – приблизно 80 % тих, хто припинив освіту, тяжіє до того, щоб не повертатися до навчання, що засвідчує доволі слабкий зв'язок між вимогами ринку праці та рівнем освітньої кваліфікації.

Напрями професійної спеціалізації української молоді

Важливим аспектом вивчення переходу від навчальної до трудової діяльності є особливості розподілу майбутньої трудової сили за напрямками підготовки. Так, існує ціла низка причин, які дають змогу зробити певні спеціальності привабливими в очах вступників до закладів професійної освіти: це й рівень заробітної плати фахівців з обраної спеціальності, і обсяг роботи на певній посаді, і рівень вимог до кваліфікації працівника, і престижність спеціальності, і багато інших чинників. Звичайно, вага кожного з них залежить від системи цінностей конкретного індивіда, однак загалом можемо говорити про існування в суспільстві певних «мейнстримових» напрямів освітніх спеціалізацій. Їхнє існування, у свою чергу, має значний вплив на ринок праці, формуючи дефіцит чи, навпаки, надлишкову пропозицію фахівців певного напрямку підготовки, а отже, і різний рівень оплати праці вказаних спеціалістів.

У наведеній нижче таблиці 2 показано загальний розподіл української молоді за напрямками

¹ Висновки базуються на даних опитування Світового банку (N=2108), де чисельність категорії осіб, які після переривання навчання повертались до отримання формальної освіти або перебували в процесі отримання формальної освіти на момент опитування є надто незначною (291 особа), щоб простежити, які причини зумовлювали цей процес для власників дипломів різного рівня.

підготовки. На основні цих даних можемо зробити висновки про те, що для української системи освіти є характерною помірна спеціалізація програм професійної підготовки – якби ситуація була іншою, то відповідно ми могли б спостерігати тяжіння до раннього розподілу за напрямками підготовки. Натомість, освітні рівні неповної середньої та повної загальної середньої освіти пов'язані переважно з так званими загальними програмами підготовки. Те саме, звичайно, стосується й рівня неповної та повної початкової освіти, де респонденти не дали відповіді щодо напряму підготовки, хоча робити висновки стосовно даної категорії достатньо складно внаслідок її незначного розміру.

Якщо говорити про основні напрями підготовки української молоді саме в межах системи професійної освіти (неповна середня освіта із ПТУ, повна середня освіта із ПТУ, неповна вища освіта та повна вища освіта) слід відзначити, що лідерами рейтингу виступатимуть такі напрями, як «Інженерні, обробні та будівельні галузі» та «Соціальні науки, економіка та право». Наведені висновки підтверджуються й даними Омнібусу-2007 ІСНАНУ [7, с. 483] стосовно оцінки престижу деяких професій населенням України. Достатньо високо оцінюється престиж таких професій, як адвокат та юрист (дуже високим вважають престиж цих професій 23,8 % респондентів і високим 52,1 %), бухгалтер (високим престиж професії вважає 30,1 % опитаних, а середнім 53,1 %), тоді як дещо менший ентузіазм викликають професії інженера (середнім престиж професії вважає 47,7 %, а низьким – 22,3 % опитаних) та будівельника (45,3 % респондентів вважають престиж професії середнім та 25,3 % низьким). Однак тут варто відзначити той факт, що ці напрями є неоднаково представленими за рівнями підготовки. Так, перший напрямок більшою мірою представлений нижчими освітніми рівнями – неповна середня освіта з ПТУ та повна середня освіта з ПТУ, тоді як другий – рівнями неповної та повної вищої освіти (рівень значущості $p \leq 0,05$, z-критерій з поправкою Бонфероні).

Аутсайдерами за відсотком власників відповідних дипломів виявились, як неважко здогадатись, напрями «Точні та природничі науки» та «Мистецтво та гуманітарні науки». Можливо, зазначені напрями підготовки асоціюються в молоді з обмеженими можливостями працевлаштування та доповнюються стереотипами про невисокий рівень заробітної платні фахівців цього профілю. До того ж, стосовно першого із зазначених напрямів, варто згадати й про складність навчальної програми, яка буде слугувати «фільтруванням» тих, чиї здібності не дають змоги успішно її опанувати.

Таблиця 2. Розподіл української молоді з певним рівнем освіти за напрямками підготовки

Напрямок підготовки	Рівні освіти, CASMIN, %							Загальний розподіл, %
	Початкова освіта	Неповна середня освіта (з ПТУ)	Неповна середня освіта	Повна середня освіта	Повна середня освіта (з ПТУ)	Неповна вища освіта (з базовою вищою)	Повна вища освіта (з науковим ступенем)	
Загальні програми	0	10,5	83,5	89,8	2,9	2,9	0,6	23,6
Освіта	0	0,0	4,6	6,8	0,9	6,0	15,4	7,3
Мистецтво та гуманітарні науки	0	0,0	0,4	0,1	1,4	3,6	6,4	3
Соціальні науки, економіка та право	0	7,0	1,1	1,3	10,9	27,3	40,2	20,3
Точні та природничі науки	0	3,5	0,8	0,1	1,0	2,2	5,3	2,3
Інженерні, обробні та будівельні галузі	0	44,2	4,6	0,9	52,2	25,3	21,8	24,7
Сільське, лісове, риболовне господарство, ветеринарія	0	7,0	1,1	0,1	2,9	7,1	3,2	3,5
Охорона здоров'я та соціальне забезпечення	0	0,0	0,4	0,1	0,8	12,4	3,1	4,1
Обслуговування та служби	0	23,3	1,9	0,1	23,1	10,2	3,1	8,9
Інше	0	3,5	1,1	0,4	2,6	2,0	1,0	1,6
Важко сказати	0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,3	0,1	0,1
Немає відповіді	100	1,2	0,4	0,0	1,3	0,6	0,0	0,5
N	2	86	261	675	797	935	1006	3762

Таблиця 3. Взаємозв'язок класової належності першої зайнятості респондента та мінімальних вимог до його освітнього рівня

Мінімальний рівень освіти, що вимагався роботодавцем, CASMIN	Класовий статус респондента, EGP, %						Загалом, %
	Вищий службовий клас	Нижчий службовий клас	Працівники рутинної нефізичної праці	Дрібні власники та самозайняті	Кваліфіковані робітники	Некваліфіковані робітники	
Неповна середня освіта (з ПТУ)	0,8	0,2	2,1	11,4	8,2	6,8	3,8
Неповна середня освіта	1,2	2,7	17,3	25,7	8,4	29,9	12,8
Повна середня освіта	3,1	4,4	28,5	22,9	13,3	24,1	16,2
Повна середня освіта (з ПТУ)	0,4	2,5	17,5	20,0	50,2	25,9	20,8
Неповна вища освіта (з базовою вищою)	28,5	39,1	28,9	17,1	16,5	11,1	25,0
Повна вища освіта (з науковим ступенем)	66,0	51,1	5,7	2,9	3,4	2,3	21,4
N	256	476	561	35	466	398	2192

Таким чином, підсумовуючи, відзначимо, що лідерство за відсотком дипломів тримають «Соціальні науки, економіка та право» та «Інженерні, обробні та будівельні галузі» – тобто, ситуація є типовою для регіону Центральної та Східної Європи.

Реалізація освітнього потенціалу молодих фахівців на ринку праці

Окресливши загальні характеристики рівня освіти української молоді, подивимося, наскільки

отримана кваліфікація може бути застосована на ринку праці. Визначимо, якими є вимоги до мінімального освітньо-кваліфікаційного рівня молодих респондентів на українському ринку праці. Для цього спочатку проаналізуємо те, які вимоги до мінімального освітнього рівня з боку роботодавців відзначила молодь, яка належить до різних класів (табл. 3).

Можемо відзначити існування зв'язку між цими двома змінними: чим вищим є клас першої зайнятості респондента, тим вищі були вимоги

до його мінімального освітнього рівня, на що вказують і відповідні коефіцієнти (χ^2 значимий на рівні $p \leq 0,001$, $\tau_c = -0,474$, значимий на рівні $p \leq 0,001$). Судячи з достатньо незначної частки респондентів у обох робітничих класах чи в класах самозайнятих та працівників рутинної нефізичної праці, які відзначають потребу повної вищої освіти як мінімального освітньо-кваліфікаційного рівня для першої зайнятості, можемо відзначити те, що загалом вимоги до освітнього рівня молоді виглядають достатньо обґрунтованими. Водночас, впадає в очі те, що навіть для службових класів повна вища освіта як необхідний мінімум розглядається не більше, ніж у 66 % випадків (для вищого службового класу). Для неслужбових класів ця цифра сягає не більше 6 %. Відповідно, виникає питання про те, чи справді ринок праці потребує такої кількості осіб із повною вищою освітою, яку тепер випускають ВНЗ? Адже, як можна було зауважити за попередніми даними (табл. 1), 52 % молодих людей у віці 25 років та старші мають повну вищу освіту. Подивимося тепер, який реальний освітньо-кваліфікаційний рівень молоді, яка належить до різних класів (табл. 4).

Тут також можемо відзначити наявність зв'язку між класовою належністю респондента та

його освітою (χ^2 значимий на рівні $p \leq 0,001$, $\tau_c = -0,427$, значимий на рівні $p \leq 0,001$). Аналіз залишків додатково демонструє те, що особи з дипломами про повну вищу освіту акумулюються переважно в службових класах, тоді як із неповною вищою освітою – уже в нижчому службовому та в класі працівників рутинної нефізичної праці. Молоді люди, які мають повну чи неповну середню освіту, добре представлені серед некваліфікованих робітників, а також меншою мірою в класі працівників рутинної нефізичної праці та самозайнятих. Власники дипломів про неповну середню освіту з ПТУ та повну середню освіту з ПТУ належать до робітничих класів.

Але є очевидним також і те, що частка осіб із дипломами про вищу освіту (як повну, так і неповну) суттєво відрізняється від тієї, яка була наведена в попередній таблиці. Фактично, при порівнянні даних таблиць 3 та 4 можемо констатувати, що рівень освіти респондентів є вищим, ніж це найчастіше вимагається від претендентів на вакансію, що особливо помітно стосовно рівня повної вищої освіти. Тобто, існує креденційна інфляція на ринку праці в Україні, оскільки частка осіб з вищою освітою є більшою, ніж це вимагають роботодавці; дана тенденція спостерігається щодо представників всіх класів.

Таблиця 4. Взаємозв'язок класової належності першої зайнятості респондента та його освітнього рівня

Рівень освіти, CASMIN		Класовий статус респондента, EGP, %						Загалом, %
		Вищий службовий клас	Нижчий службовий клас	Працівники рутинної нефізичної праці	Дрібні власники та самозайняті	Кваліфіковані робітники	Некваліфіковані робітники	
Неповна середня освіта (з ПТУ)	Стовпець	0,7	0,2	2,0	3,8	4,1	4,4	2,6
	Скоригований залишок	-2,0	-3,6	-1,0	0,7	2,5	3,2	
Неповна середня освіта	Стовпець	0,0	1,0	9,3	9,0	5,8	13,3	7,1
	Скоригований залишок	-4,8	-5,7	2,7	0,7	-1,3	6,8	
Повна середня освіта	Стовпець	2,2	5,2	19,4	38,5	15,5	26,2	16,5
	Скоригований залишок	-6,6	-7,3	2,4	5,3	-0,7	7,5	
Повна середня освіта (з ПТУ)	Стовпець	0,4	2,7	20,1	19,2	44,3	32,0	22,6
	Скоригований залишок	-9,2	-11,5	-1,8	-0,7	13,5	6,4	
Неповна вища освіта (з базовою вищою)	Стовпець	19,8	32,7	35,1	12,8	22,7	19,7	26,4
	Скоригований залишок	-2,6	3,4	6,0	-2,8	-2,2	-4,3	
Повна вища освіта (з науковим ступенем)	Стовпець	76,9	58,1	14,0	16,7	7,6	4,4	24,8
	Скоригований залишок	20,8	18,7	-7,6	-1,7	-10,3	-13,4	
N		268	480	686	78	537	618	2667

Таблиця 5. Взаємозв'язок поточної класової належності респондента та оцінки ним відповідності вимог до праці його освітньому рівню¹

Відповідність вимог до праці освітньому рівню респондента	Класовий статус респондента, EGP, %						Загалом, %
	Вищий службовий клас	Нижчий службовий клас	Працівники рутинної нефізичної праці	Дрібні власники та самозайняті	Кваліфіковані робітники	Некваліфіковані робітники	
Вимоги до роботи нижчі за освітній рівень	16,1	12,5	28,2	30,0	29,5	48,5	27,1
Вимоги до роботи відповідають освітньому рівню	74,4	73,9	57,7	52,0	56,6	46,4	61,2
Вимоги до роботи вищі за освітній рівень	9,5	13,5	14,1	18,0	13,9	5,0	11,8
N	168	303	241	50	281	239	1282

З огляду на зазначену закономірність, цікаво поглянути й на те, наскільки відповідають вимоги до освітнього рівня змісту роботи, яку виконують представники різних класів. Можемо припустити, що за умов креденційної інфляції частка респондентів, які вважають рівень вимог до роботи нижчим за свій рівень освіти, буде найменшою для службових класів та, відповідно, більшою для представників інших класів, зокрема, для робітничих. На жаль, дані щодо оцінки відповідності освітньому рівню вимог праці в масиві були представлені лише для рівня поточної зайнятості (табл. 5), але, очевидно, оцінка представниками певного класу відповідності освітнього рівня вимогам до роботи не буде сильно варіювати на рівні першої та актуальної зайнятості.

І справді, це припущення знаходить своє підтвердження: частка осіб, які вважають свою освітню кваліфікацію вищою за вимоги до роботи, суттєво більша серед представників неслужбових класів. Водночас, частка осіб, які вважають власний рівень освіти нижчим за вимоги до виконуваної праці майже не відрізняється для представників різних класів, за винятком належних до класу самозайнятих та некваліфікованих робітників. Такий розподіл для перших, очевидно, визначається специфікою трудових практик представників класу самозайнятих – українські освітні програми здебільшого скеровані радше на передання теоретичних знань, ніж на формування навичок, пов'язаних із діяльністю на власний ризик.

Відзначимо також і те, що отримані висновки певною мірою знаходять своє відображення і в оцінці корисності отриманої освіти для виконання роботи (у цьому випадку ми розглядали оцінювання респондентами корисності освіти стосовно їхньої першої зайнятості як такої, де на-

вички, здобуті під час навчання ще не були доповненими знаннями, отриманими під час трудової діяльності чи в процесі продовження формальної освіти)². Так, близько 90 % респондентів, належних до службових класів, розглядають отриману освіту як корисну та дуже корисну при виконанні трудової діяльності, тоді як для інших класів (за винятком некваліфікованих робітників) ця частка становить близько 60 %. І навпаки, зовсім некорисною для виконання трудової діяльності вважають освіту 15,8 % молодих людей, належних до класу працівників рутинної нефізичної праці та 14,6 % кваліфікованих робітників, тоді як найбільша кількість таких серед некваліфікованих робітників – 32,7 %.

Водночас, при зверненні до наведених показників слід мати на увазі, що саме для представників неслужбових класів є більш характерною робота не за фахом³. Якщо для службових класів частка тих, хто працює за фахом, становить 72,2 % для вищого службового класу і 79,6 % для нижчого службового класу, то для інших класів ця ситуація є протилежною (за винятком класу кваліфікованих робітників, де за фахом працює 51,9 % респондентів): не за спеціальністю працює 63,4 % працівників рутинної нефізичної праці, 67,5 % самозайнятих та 71,2 % некваліфікованих робітників. Тому знання, здобуті в рамках певної програми підготовки, зрозуміло, не виявляють себе надто корисними для використання в іншій галузі.

Продовжуючи тему зайнятості не за фахом, поглянемо побіжно й на ту ситуацію, що склалася навколо напрямів освітньої підготовки. Перш за все, з'ясуємо, якими є можливості професійної реалізації в межах отриманого в навчальних закладах фаху у молодих українців (табл. 6).

¹ Дані стосуються лише опитування Світового банку.

² Дані стосуються лише опитування Світового банку.

³ Дані стосуються лише опитування Світового банку.

Таблиця 6. Взаємозв'язок фаху першої зайнятості та напрямку освітньої підготовки¹

Напрямок освітньої підготовки (після першого переривання освіти), %	Відповідність роботи фаху (перша зайнятість)				N
	Відповідає	Не відповідає	Важко сказати	Немає відповіді	
Загальні програми	12,0	66,5	15,7	5,8	325
Освіта	53,8	44,1	1,1	1,1	93
Мистецтво та гуманітарні науки	47,5	47,5	5,0	0,0	40
Соціальні науки, економіка та право	53,3	44,5	1,6	0,6	319
Точні та природничі науки	39,3	57,1	3,6	0,0	28
Інженерні, обробні та будівельні галузі	49,7	49,4	0,7	0,2	445
Сільське, лісове, риболовне господарство, ветеринарія	32,1	66,0	1,9	0,0	53
Охорона здоров'я та соціальне забезпечення	85,4	12,2	0,0	2,4	82
Обслуговування та служби	59,0	41,0	0,0	0,0	144
Інше	43,3	56,7	0,0	0,0	30
Загалом, %	44,6	49,7	4,1	1,6	1559

Як бачимо, явище роботи не за фахом є достатньо поширеним серед вітчизняної молоді – близько половини тих, хто навчався за певним фахом, згодом за ним не працює. Виняток становить тільки напрям «Охорона здоров'я та соціальне забезпечення» – найбільший відсоток осіб, які працюють за фахом, припадає саме на нього. Водночас, як ми це можемо побачити в таблиці 4, на цей напрям припадає достатньо незначна кількість випускників – очевидно, ринок праці ще не є настільки насиченим фахівцями медичної галузі, як іншими. До того ж, для інших, також не надто популярних серед молоді напрямів підготовки ми такої тенденції не спостерігаємо.

Попри існування стереотипів щодо надто великої кількості студентів, які навчаються за напрямом «Соціальні науки, економіка та право», не можна сказати, що саме вони були лідерами з кількості осіб, які працюють не за фахом – таких найбільше за напрямками «Загальні програми», «Сільське, лісове, риболовне господарство, ветеринарія» та «Точні та природничі науки». Хоча щодо першого із зазначених напрямів не зовсім зрозуміло, як респонденти визначають його відповідність фаху.

Ще одне питання, яке хотілось би розглянути, – те, яким є клас першої зайнятості молоді, яка отримувала різний фах під час навчання. Те, що значна частка молодих людей працює не за фахом, уже само собою робить отримані знання менш корисними, однак, можливо, вимоги ринку праці є такими, що значна кількість спеціалізованих знань непотрібна для того, щоб посісти місце, приміром, у службових класах? Дані щодо класової належності молоді з різним освітнім фахом містяться в таблиці 7.

Можемо зазначити, що висловлене вище припущення є правильним лише почасти. З одного боку, щодо більшості напрямів освітньої підготовки є характерним те, що їх випускники входять на ринок праці належними до нижчого службового класу та до класу працівників рутинної нефізичної праці. Водночас, саме для цих рівнів можемо відзначити й достатньо значну частку осіб із дипломами про повну вищу освіту: найбільшою їх кількістю, є для напрямку «Точні та природничі науки» (78,6 %). Навпаки, молодь із підготовкою за напрямом «Інженерні, обробні та будівельні галузі» частіше має дипломи про повну загальну середню освіту з ПТУ (43,5 %), що знижує її шанси на входження до службових класів.

А от «несприятливість» напрямку «Сільське, лісове, риболовне господарство, ветеринарія» пояснюється все ж радше неуніверсальністю отриманих у його межах знань, оскільки значна кількість дипломів тут пов'язана з рівнем неповної вищої освіти (56,6 %), який найчастіше був відміченим як мінімальний необхідний при працевлаштуванні представниками нижчого службового класу чи класу працівників рутинної нефізичної праці (висновок про це дає змогу зробити аналіз залишків у таблиці сполучення для змінних «Класова належність респондента» та «Рівень освіти респондента», таблиця 4). І подібний розподіл випускників за освітньо-кваліфікаційними рівнями з напрямку «Охорона здоров'я та соціальне забезпечення» (75 % осіб із неповною вищою освітою)² якраз тяжіє саме до зосередження молодих спеціалістів у зазначених класах.

² У межах напрямку «Сільське, лісове, риболовне господарство, ветеринарія» є більшою кількістю осіб із повною вищою освітою, ніж у межах напрямку «Охорона здоров'я та соціальне забезпечення» (32,1 % проти 20,5 %).

¹ Дані стосуються лише опитування Світового банку.

Таблиця 7. Взаємозв'язок напрямку освітньої підготовки та класової належності молоді¹

Напрямок освітньої підготовки (після першого переривання освіти), %	Класовий статус респондента, ЕGP (перша зайнятість)						N
	Вищий службовий клас	Нижчий службовий клас	Працівники рутинної нефізичної праці	Дрібні власники та самозайняті	Кваліфіковані робітники	Некваліфіковані робітники	
Загальні програми	0,3	5,1	29,6	4,5	20,6	39,9	311
Освіта	4,8	48,8	27,4	1,2	11,9	6,0	84
Мистецтво та гуманітарні науки	2,6	38,5	43,6	0,0	10,3	5,1	39
Соціальні науки, економіка та право	14,1	35,2	33,2	2,3	5,3	9,9	304
Точні та природничі науки	33,3	29,6	22,2	0,0	11,1	3,7	27
Інженерні, обробні та будівельні галузі	9,5	8,0	13,7	3,3	39,2	26,2	423
Сільське, лісове, риболовне господарство, ветеринарія	12,5	8,3	10,4	2,1	12,5	54,2	48
Охорона здоров'я та соціальне забезпечення	18,5	37,0	42,0	0,0	1,2	1,2	81
Обслуговування та служби	2,2	4,4	34,6	0,0	29,4	29,4	136
Інший	8,3	20,8	20,8	4,2	12,5	33,3	24
Загалом, %	8,4	18,0	26,3	2,6	21,2	23,6	1477

Загалом, можемо констатувати те, що для українського ринку праці, принаймні для того його сегменту, який є доступним для молоді, є притаманною менша кількість робочих місць, для посідання яких був би необхідним високий освітній рівень та певна спеціалізованість підготовки, ніж кількість претендентів на ці посади. Якщо в межах службових класів закумуляовані, в основному, фахівці з достатньо високим рівнем кваліфікації та з напрямом професійної підготовки, що відповідає змісту роботи, то в межах інших класів збираються всі інші, які мають суттєво менші можливості реалізації власного освітнього потенціалу.

Потенціал додаткової освіти як засобу підвищення статусу на ринку праці

З огляду на викладені міркування щодо можливостей професійної самореалізації молоді, виникає питання, а як самі молоді люди в умовах доволі яскраво вираженої креденційної інфляції оцінюють можливості освіти як соціального ліфта? І чи часто молоді люди взагалі вдаються до підвищення власного освітнього рівня?

Як це вже було зазначено раніше, більша частина молодих людей (82,1 % у всій вибірці) не поверталася до формальної освіти після її переривання. Подібну ситуацію ми можемо спостерігати й щодо відвідування курсів чи семінарів поза межами формальної освіти – не зверталися до таких заходів 87,1 % респондентів. До того ж, статистично значущих відмінностей у класовій

належності молоді, яка б вдавалася до підвищення кваліфікації в такий спосіб, не спостерігається: у представників службових класів освіта здебільшого адекватна змісту роботи, а у доволі значної частки представників неслужбових класів освітня кваліфікація навіть перевищує вимоги до виконуваної роботи. З огляду на таку «популярність» підвищення кваліфікації серед молоді, представляє інтерес те, як самі молоді люди оцінюють наслідки звернення до додаткової освіти.

Перевіримо, наскільки молодь погоджується з твердженням: «Додаткова освіта дозволить мені у майбутньому отримати кращу роботу, заробляти більше». Дані відповідного розподілу представлені у таблиці 8.

Таблиця 8. Ставлення молоді до твердження: «Додаткова освіта дозволить мені в майбутньому отримати кращу роботу, заробляти більше»²

	Загалом	Чоловіки	Жінки
Повністю погоджуюсь	47,8	43,0	51,4
Скоріше погоджуюсь	31,4	33,2	30,0
Скоріше не погоджуюсь	7,4	8,1	6,8
Повністю не погоджуюсь	5,1	6,5	4,0
Важко сказати	7,3	7,8	6,9
Немає відповіді	1,0	1,4	0,9
N	2108	910	1198

Як бачимо, українська молодь достатньо високо оцінює здатність освіти слугувати поліпшенню власної позиції на ринку праці. До того

¹ Дані стосуються лише опитування Світового банку.

² Тут і далі у розділі дані стосуються лише опитування Світового банку.

ж, жінки у своїх оцінках є оптимістичніші за чоловіків: статистично значуще розрізняються частки респондентів різної статі за градаціями «повністю погоджуюсь» (51,4 % жінок проти 43 % чоловіків) та «повністю не погоджуюсь» (6,5 % чоловіків проти 4 % жінок)¹.

Додатковий інтерес становить те, які чинники визначають ту чи іншу модальність оцінки молодими людьми здатності освіти виступати як соціальний ліфт. Враховуючи різну класову належність молоді, а отже, різну можливість реалізації наявного освітньо-кваліфікаційного потенціалу, можемо очікувати розбіжності у визнанні за освітою значної ролі у висхідних переміщеннях по соціальній драбині.

Визначимо спочатку коло чинників, які б детермінували ставлення молоді до освіти як каналу соціальної мобільності. Для цього побудуємо регресійну модель оптимального шкалування, де залежною змінною виступатиме міра згоди з тим, що освіта є джерелом поліпшення позиції на ринку праці (вимірювалася за шкалою від 1 до 4, де 1 – повна згода, а 4 – повна незгода, див. шкалу у таблиці 8). Як незалежні змінні будемо розглядати:

- рівень освіти респондентів на момент опитування, вимірний за шкалою CASMIN та представлений рівнями: неповна середня освіта (разом з ПТУ), неповна середня освіта, повна середня освіта, повна середня освіта (разом з ПТУ), базова вища освіта, повна вища освіта;
- поточну класову належність молодих людей, визначену за класовою схемою EGP, яка містила такі класи: вищий службовий клас, нижчий службовий клас, клас працівників рутинної нефізичної праці, клас дрібних власників та фермерів, клас кваліфікованих робітників та клас некваліфікованих робітників;
- стать респондентів;
- індекс умінь респондентів, визначений як інтегральний показник володіння базовими вміннями (іноземною мовою (англійською), комп'ютерними навичками, навичками письма, комунікації, обчислення та вирішення проблем);
- відповідність роботи на пряму освітньої підготовки, виміряна за дихотомічною шкалою відповідає / не відповідає;
- відповідність вимог до роботи рівню освіти (вимірювалася за шкалою від 1 до 5, де 1 – вимоги до роботи набагато нижчі рівня освіти, 2 – вимоги до роботи нижчі рівня освіти, 3 – вимоги до роботи приблизно відповідають рівню освіти, 4 – вимоги до роботи вищі рівня освіти, 5 – вимоги до роботи набагато вищі рівня освіти).

¹ Рівень значущості $p \leq 0,05$, z-критерій з поправкою Бонфероні.

До фінальної моделі були введені такі змінні, вплив яких виявився значимим, як: індекс умінь респондентів, освіта респондента та його класова належність. Загалом модель детермінації ставлення до освіти як каналу висхідної мобільності переліченими чинниками дозволяє пояснити від 8 % до 8,5 % варіації залежної змінної (коефіцієнт детермінації $R^2=0,085$ та скоригований $R^2=0,080$).

Основні параметри регресійної моделі оптимального шкалування подано у таблиці 9.

Таблиця 9. Детермінанти ставлення молоді до освіти як засобу поліпшення статусу на ринку праці

	Стандартизовані коефіцієнти		df	F	Значимість
	Бета	Стандартна похибка			
Поточна класова належність респондента, EGP	0,150	0,032	4	22,045	0,000
Рівень освіти респондента, CASMIN	0,172	0,031	3	31,521	0,000
Індекс умінь	-0,243	0,030	1	64,109	0,000

Коментуючи наведені коефіцієнти, зауважимо, що загалом із наведених чинників впливовішим щодо визначення оцінки можливостей додаткової освіти сприяти поліпшенню становища на ринку праці є рівень умінь респондента, тоді як вплив на неї двох інших чинників є слабшим та відмінності у його інтенсивності є меншими.

Так, можемо відзначити наявність зворотного зв'язку між рівнем освіти респондента та мірою його згоди з тим, що освіта здатна сприяти отриманню ним кращої роботи та підвищенню заробітної платні. Такий зв'язок, найімовірніше, можна пояснити тим, що чим вищим є освітній рівень, тим меншими в принципі є можливості його додатково підвищити. Наприклад, особа, яка має рівень повної загальної середньої освіти, може вдаватися до продовження формальної освіти чи принаймні підвищення окремих своїх професійних умінь (наприклад, комп'ютерних навичок). Але той, хто вже має повну вищу освіту, не потребує цих заходів – вони були закладені у його освітню траєкторію від самого початку.

Водночас, зростання рівня умінь та пониження позиції у класовій ієрархії навпаки сприяють підвищенню схильності розглядати освіту як канал вертикальної мобільності. З рівнем умінь ситуація є зрозумілою – його підвищення, зокрема, через додаткове навчання у потрібній галузі, приводить до можливості виконувати складнішу роботу, а отже – до підвищення конкурентоспроможності фахівця на ринку праці. Але з кла-

совою належністю ситуація є складнішою: для робітничих класів, особливо для класу некваліфікованих робітників, ми вже спостерігаємо значну кількість осіб з рівнем освіти, який перевищує вимоги до праці – у них і так є освітній потенціал для вертикальної мобільності (див. таблиці 6 та 7). Виникає запитання: чи справді зі спуском сходінками класової драбини, аж до самого класу некваліфікованих робітників, ми спостерігаємо поступове зростання схильності до розгляду додаткової освіти як каналу висхідної мобільності? З'ясуємо це питання, звернувшись до побудови порядкової регресійної моделі, включивши до неї змінні з попередньої моделі. Основні характеристики моделі подано у таблиці 10¹.

Стосовно впливу на модальність оцінок освіти як каналу висхідної мобільності освітнього рівня молоді, бачимо, що ця модель дає нам змогу скласти точніше уявлення про характер зв'язку цих змінних. Так, крім того, що ми можемо відзначити зменшення оптимізму в цих оцінках зі зростанням освітнього рівня, нам також слід звернути увагу і на те, що, незалежно від того, яким є освітній рівень, існує все ж більше тяжіння до того, щоби погоджуватися із запропонованим твердженням, аніж не погоджуватися.

Вплив класової належності респондента на оцінку здатності додаткової освіти виконувати функцію соціального ліфта є більш диференційованим, ніж вплив на неї освітнього рівня. Так, якщо для представників службових класів та класу працівників рутинної нефізичної праці є характерною позитивна оцінка додаткової освіти у зазначеній якості (яка, однак, поступово зменшується від вищого службового класу до класу працівників рутинної нефізичної праці), то вже самозайняті є більш схильними до того, щоб не погоджуватися з цим твердженням. Щодо кваліфікованих робітників, то значущих відмінностей у ставленні до додаткової освіти як каналу висхідної мобільності між ними та некваліфікованими робітниками не спостерігається.

Отже, можемо підсумувати, що загальне налаштування української молоді до визнання за додатковою освітою здатності сприяти поліпшенню статусу на ринку праці є позитивним. Але існують відмінності у модальності цього ставлення, зумовлені впливом рівня умінь молоді, їхнім освітнім рівнем та класовою належністю.

Таблиця 10. Вплив рівня умінь, освіти та класової належності респондента на оцінку ним здатності системи освіти сприяти поліпшенню статусу на ринку праці

		Оцінка	Стандартна похибка	Вальд	df	Значимість
Поріг	Повністю згоден	-0,592	0,186	10,154	1	0,001
	Скоріше згоден	1,287	0,190	45,831	1	0,000
	Скоріше не згоден	2,351	0,209	126,683	1	0,000
Рівень умінь		-0,493	0,067	53,417	1	0,000
Розташування						
Освіта респондента						
Неповна середня освіта (з ПТУ)						
		-0,288	0,332	0,755	1	0,385
Неповна середня освіта						
		-1,028	0,254	16,427	1	0,000
Повна середня освіта						
		-0,711	0,199	12,793	1	0,000
Повна середня освіта (з ПТУ)						
		-0,507	0,188	7,293	1	0,007
Неповна вища освіта (з базовою вищою)						
		-0,422	0,170	6,203	1	0,013
Повна вища освіта (з науковим ступенем)						
Класова належність респондента						
Вищий службовий клас						
		-0,720	0,246	8,591	1	0,003
Нижчий службовий клас						
		-0,635	0,197	10,382	1	0,001
Працівники рутинної нефізичної праці						
		-0,430	0,157	7,509	1	0,006
Дрібні власники та самозайняті						
		0,629	0,309	4,134	1	0,042
Кваліфіковані робітники						
		0,131	0,157	0,704	1	0,401
Некваліфіковані робітники						

Висновки

Узагальнюючи, можемо відзначити те, що загальним рівнем освіти української молоді є достатньо високим – найпоширенішою освітньою стратегією є здобуття повної вищої освіти. Щодо напрямів підготовки зазначимо значну популярність «Соціальних наук, економіки та права» та «Інженерних та обробних галузей», серед яких перший є більш притягальним для жінок, а другий – для чоловіків.

¹ Для цієї моделі R^2 (за Нагелкерком) = 0,097, однак враховуючи більшу точність показника R^2 , вирахованого за допомогою оптимального шкалювання (див. попередню модель), можемо говорити про пояснення 8 % варіації залежної змінної вказаними чинниками.

Водночас, з'ясовуючи те, наскільки відповідають як напрями підготовки, так і рівень освіти молодих людей вимогам до праці молодих людей з різною класовою належністю першої зайнятості можемо зафіксувати низку негативних тенденцій.

По-перше, кількість спеціалістів із високим рівнем освіти (зокрема, неповною та повною вищою) перевищує ту кількість місць, до якої роботодавці висувають такі вимоги. Цю тенденцію можемо відстежувати для будь-яких класів, зокрема і службових, що породжує кредитну інфляцію та неможливість адекватної реалізації молодими людьми свого освітнього потенціалу.

По-друге, і можливість роботи за фахом більшою мірою характерною для належних до службових класів, що також призводить до суттєвого обмеження можливостей професійної самореалізації молоді, а також до формування у неї думки про відсутність користі освіти для виконання професійної діяльності. В умовах динамічних змін на ринку праці та необхідності персоналу постійно вдосконалювати свій рівень підготовки таке налаштування навряд чи є продуктивним не лише для самих молодих людей, але і для розвитку економіки країни загалом.

Описані процеси певною мірою знаходять відображення і в оцінці потенціалу додаткової освіти як каналу висхідної мобільності. Так, лише

зростання рівня базових умінь молоді зумовлює підвищення в неї оцінки користі додаткової освіти для отримання кращого місця роботи та вищої заробітної платні, тоді як зі зростанням освітнього рівня такий ентузіазм, навпаки, трохи спадає. Стосовно впливу на модальність оцінок класової належності респондентів можемо відзначити тяжіння до позитивних оцінок представників службових класів та класу працівників рутинної нефізичної праці, тоді як вже для самозайнятих є характерною схильність до негативних оцінок.

Загалом, варто звернути увагу на наявність певної неузгодженості у взаємодії ринку праці та освітньої системи, яка виявляє себе через існування прогалів між реальним освітнім потенціалом випускників навчальних закладів та можливістю їхньої подальшої професійної самореалізації. Водночас, відзначена тенденція вимагає глибшого вивчення, зокрема через розгляд проблематики ефективності функціонування освітньої інституції та механізму її впливу на відбір оптимальних кандидатів на певні позиції на ринку праці за показниками їхньої компетенції. Дослідження в цій галузі зможуть стати підґрунтям для подальшого моніторингу взаємодії освітньої інституції та ринку праці й розробки державної політики, спрямованої на виважене коригування суперечностей, які є в освітній сфері.

1. Малиш Л. О. Українська освіта на порозі третього тисячоліття: загальний стан, проблеми та перспективи / Л. О. Малиш // Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки – 2008. – Т. 83. – С. 26–35.
2. Івашенко О. Зайнятість і професійна освіта: до питання взаємовідповідності / О.Івашенко // Українське суспільство 1992–2006. Соціологічний моніторинг / [наук. ред. В. Ворона, М. Шульга]. – К. : Інститут соціології НАНУ, 2006. – С. 47–55.
3. Івашенко О. Працюючи не за фахом: спроба соціологічного аналізу / О.Івашенко // Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін / [наук. ред. В. Ворона, М. Шульга]. – К. : Інститут соціології НАНУ, 2007. – С. 180–184.
4. Івашенко О. Зайнятість і професійна освіта: до проблеми взаємовідповідності / О.Івашенко // Вісник Львівського національного університету. Сер. : соціологічна. – 2008. – Вип. 2. – С. 321–330.
5. Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін // [наук. ред. В. Ворона, М. Шульга]. – К. : Інститут соціології НАНУ, 2007. – С. 521–525.
6. Overcoming inequality: why governance matters. EFA Global Monitoring Report 2009 / - UNESCO, Oxford University Press. – 2008. – P. 409.
7. Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін // [наук. ред. В. Ворона, М. Шульга]. – К. : Інститут соціології НАНУ, 2007. – С. 483.

Malysh L. O.

LEVEL OF EDUCATION OF UKRAINIAN YOUTH VIEWED THROUGH THE PRISM OF LABOR MARKET REQUIREMENTS

This article represents an attempt to examine to what extent level of education and qualification of Ukrainian youth meets contemporary labor market requirements. The author provides detailed analysis of main characteristics of educational qualification of young Ukrainians (classified by levels of education and fields of study) and outlines opportunities for their successful professional growth. The author devotes substantial attention to how the youth evaluates educational potential as a source of improving their status on labor market.

Keywords: education, labor market, youth.